

ФОРМУВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СЕЛІ

Жулканич Н.М., Газуда Л.М., Лендел М.А.

Глибока економічна криза, яка найбільше вразила аграрний сектор господарювання, вимагає розробки і реалізації нової аграрної політики та здійснення результативних економічних реформ. Вони повинні спрямовуватись на структурну перебудову аграрно-промислового комплексу, удосконалення його функціонально-компонентної і територіальної структури, збалансований розвиток усіх галузей, створення нормальних економічних умов для розширеного відтворення у всіх його сферах, роздержавлення і приватизацію майна, розвиток

багатоукладної економіки і різних форм господарювання, формування нових підприємницьких і господарських структур, розширення товарно-грошових відносин і перехід до ринкової економіки, удосконалення цінової, податкової, кредитної, фінансово-економічної, рентної і страхової політики.

Нинішня аграрна реформа, соціально-економічні перетворення на селі, спрямовані на реформування відносин власності, земельну реформу, виробничо-господарське реформування колективних і

Жулканич Неля Михайлівна - пошукувач кафедри історії України УЖДУ,

Газуда Леся Михайлівна - викладач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу УЖДУ,

Лендел Михайло Андрійович - д.е.н., професор кафедри економіки, менеджменту і маркетингу УЖДУ.

державних сільськогосподарських підприємств, становлення нового для сучасних умов фермерського укладу, ціноутворення, фінансових і кредитних відносин, формування матеріально-технічної бази і ресурсного потенціалу сільського господарства, розвитку ринкових відносин в АПК, розв'язання соціальних проблем села тощо. В процесі цих перетворень змінюється селянський уклад, трансформуються докорінно аграрні відносини, йде процес становлення селянина-власника, справжнього господаря на землі.

Однією з вимог формування і успішного здійснення сучасної аграрної політики є врахування історичного досвіду розвитку сільського господарства в Україні, засад трансформації аграрних відносин, творчого використання напрацьованих критеріїв розвитку галузі. При цьому слід врахувати, що економічні реформи в аграрному секторі попередніх років носили половинчастий характер, були спрямовані на вдосконалення окремих складових аграрної галузі, та не торкалися її в цілому. І найбільшим недоліком цих реформ було те, що застарілі виробничі відносини, протиріччя у соціально-економічній структурі села посилювали негативну тенденцію відчуження селянина від землі.

Руйнування аграрних відносин етапно було започатковано самовільною ліквідацією основної в минулому господарської форми ведення землеробства - селянського господарства, розриву прямих зв'язків між працівниками землі і землею, необґрунтованим і безпідставним реформуванням форм сільськогосподарських підприємств та аграрних управлінських структур, невмотивованим визначенням їх економічного статусу тощо.

Слід відзначити, що колишня аграрна політика, в основному деструктивно впливаючи на аграрні відносини, виконувала і позитивні зрушення. Адаже під так звані нові "аграрні" відносини формувалася відповідна матеріально-технічна база і постачання, виділялися капіталовкладення, створювалися системи землекористування, розроблялися інтенсивні технології господарювання, у виробничий процес були задіяні значні фінансові і кредитні ресурси. Проте все це базувалося на адміністративному централізмі, заходи по реформуванню аграрної сфери орієнтувалися виключно на крупне (за масштабами площ, кількості людей та ресурсів, поголів'я тварин) виробництво. Внаслідок чого економічні зв'язки в аграрному секторі були підмінені системою адміністративно встановлених управлінських зв'язків. Про багатокладність форм ведення і організації господарств, про зміни форм власності на селі не було і мови.

Дослідження і неупереджена оцінка засад аграрного господарювання 60-85 років в Україні (найбільш успішних років для галузі), переконливо свідчить, що позитивні задуми щодо перетворень в сільськогосподарському виробництві, пошуки удосконалення галузі зіткнулися з гальмівним

адміністративно-командним механізмом, недосконалою політичною системою, нерозумінням з боку владних і управлінських структур необхідності зміни економічних відносин, форм господарювання і форм власності на селі.

На той час в роботі партійних, радянських і господарських організацій щодо аграрних відносин домінували зусилля, спрямовані на стратегію підвищення рівня усупільнення колгоспного виробництва. Комуністична партія ставила завдання зближення двох форм соціалістичної власності, а в перспективі злиття їх, і на цій основі, заідеологізоване, прискорене подолання класових відмінностей. Для здійснення цих задумів було задіяно всі важелі ідеологічних, адміністративно-командних і вольових методів, ігноруючи питання єдності матеріально-технічних, економічних і соціальних завдань, як об'єктивну основу сільськогосподарського виробництва та справжніх інтересів сільських трудівників.

Наукові дослідження та ретроспективний аналіз перебігу процесів аграрних перетворень в Закарпатті вичленують певну етапність змін, які відбулися в селі. Ці зміни постають ще більш зримі нині, в період сучасної соціально-економічної, в тому числі і аграрної кризи. Безумовно, що всі аграрні реформи, пошук форм господарювання та форм виробництва, мали безпосередній вплив на формування аграрних відносин, визначали уклад життя селянина. Що ж стосується закарпатського селянина, то розвиток аграрних відносин в краї має свої специфічні особливості.

Перш за все, Закарпатська область увійшла в склад колишнього Радянського Союзу пізніше інших західних областей, як результат завершення Другої світової війни, в жовтні 1944 року. Тому на організаційний уклад тодішнього села значний вплив зробили вже готові, напрацьовані раніше в Союзі методи насильницької колективізації та командно-вимушених заходів щодо селянського господарювання.

Слід відзначити, що ці, як сьогодні визнано, не зовсім цивілізовані засади колективного ведення аграрного виробництва, досить мирно прижилися в закарпатському селі. Це сталося тому, що закарпатський край був споконвіку хліборобський. Менталітет селянина був налаштований на любов до землі, до чесної праці, прагнення забезпечити достаток для себе і сім'ї.

Проте, як засвідчує історія, дух колективізації, який живе в образі феномена ще й понині, самі колективні господарства, обернулися в складну соціальну систему, на жаль, не здатну забезпечити продовольчу безпеку країни, задовольнити зростаючі духовні, моральні і матеріальні потреби селянства. До того ж, економічна неспроможність колективного сільського господарства прирікає цих людей на низький життєвий рівень і соціальну дискримінацію.

Про це треба пам'ятати нині, коли в суспільстві, зокрема в аграрному секторі, йде процес трансформації власності, розбудова новостворених організаційних і економічних структур, по-новому формуються аграрні відносини на селі.

Як уже згадувалося, аналіз певних здобутків у розвитку сільського господарства області у післявоєнні роки, зокрема за період досить стабільного його розвитку (1965-1985 роки), дає можливість оцінити те позитивне в розвитку села, запозичити окремі досвід тодішнього аграрного господарювання, зміни аграрних відносин, проаналізувати промахи і недоліки, з метою їх неповторення сьогодні. Бо практика свідчить, що Україна, виборовши політичну незалежність, успадкувала від колишньої системи всі соціально-економічні складності. Уміло застосувавши накопичений раніше досвід у справі перебудови і відродження села, легше можна подолати проблеми виходу як з аграрної кризи, так із соціально-економічної в цілому, утвердити нормальні цивілізовані аграрні відносини на селі.

Адже впродовж десятків років на формування аграрних відносин на селі, на розвиток агропромислового сектору, його галузей, безпосередній негативний вплив мали результати грубої ідеологічної помилки колишньої партноменклатури – сталінської колективізації. Лише тепер, в роки отримання незалежності, утвердження суверенності і державності на теренах України, стає цілком зрозуміло засади і передумови, що призвели до сучасної аграрної кризи. Основні фактори цих засад і передумов наступні:

- відчуження селянина від засобів виробництва, позбавлення його права володіти землею і виробленою продукцією;
- ігнорування селянської сім'ї як особливого економічного феномену;
- заміна економічних стимулів регламентованим адмініструванням, практика суб'єктивного втручання в об'єктивні економічні процеси, розповсюдження і домінування командних методів управління в сільському господарстві;
- небажання рахуватися із світовим досвідом, догматична гігантоманія у виборі пріоритетів і напрямів розвитку сільського господарства;
- індустріальний фетишизм, що став основою дискримінації селянства.

Ці, та ряд інших негараздів, взагалі колишня система, так деформували село, аграрні відносини, що нині не можуть проявитися в повній мірі ринкові особливості аграрного сектора. А ринок, як відомо, диктує свої умови. Поряд з політичними змінами в суспільстві йдуть процеси перебудови всієї економіки країни, в тому числі і АПК. І базуються вони на основі зміни форм власності через процеси роздержавлення і приватизації, прискорюючи перехід до багатуокладної економіки на селі.

Що ж стосується подальшої трансформації

аграрних відносин, то слід пам'ятати, що розвиток форм господарювання в значній мірі залежить від форми власності на засоби виробництва та вироблену продукцію. Взагалі, світовий досвід аграрного господарювання переконує, що без приватної власності на засоби виробництва, в тому числі і землі, неможливо досягти відповідальності, ініціативи, економічної заінтересованості працюючих.

Отже, повернення селянину відчуття реального власника на землю, на якій він працював би як господар, на необхідні для цього матеріальні цінності й результати власної праці – засади корінного реформування аграрних відносин, втіленні споконвічної мрії вільного господарювання хлібороба.

Нині в Україні напрацьовано ряд законодавчих актів щодо реформ на селі. Йде активний пошук кращих форм господарювання. Внаслідок реформування колишніх колгоспів та радгоспів створюються колективні сільськогосподарські підприємства, акціонерні товариства, агрофірми, кооперативи, спілки селян тощо. Все виразнішою стає необхідність зміцнення і розвитку особистих підсобних господарств населення та утвердження селянських (фермерських) господарств.

Проте, уже перші роки самостійного господарювання селян, соціально-економічні наслідки зміни форм власності в АПК, показали, що висока фермеризація агровиробництва в Україні приховує в собі велику соціальну небезпеку для селян. У відповідності з специфікою функціонування селянських (фермерських) господарств, (на відміну від колективних), у них прогресивні агротехнічні основи господарювання поєднуються з жорсткою формою підприємництва в умовах ринку. В цих умовах, безперечно, виживуть найбільш активні, енергійні і кваліфіковані фермери. Менш активні і кваліфіковані будуть витіснені з виробництва, а їх господарства просто збанкрутують. До того ж, значна частина працездатних, які були зайняті в фермерських господарствах, стануть безробітними. Отже, складаються такі обставини, коли в наших природно-кліматичних і соціально-економічних умовах можливості для масового розвитку висококомунізованого та інтенсивного високотоварного фермерства є обмеженими.

Це однак не означає, що процеси фермеризації будуть спадати. Справа в тому, що стагнація і деструктивні процеси у колективному сільському господарстві дедалі посилюють загальну економічну кризу в країні. В цих умовах є потреба відшукати і запровадити альтернативну організаційну структуру сільського господарства. На даному етапі аграрних перетворень у державі слід надати перевагу еволюційним перетворенням над революційними методами реформування сільського господарства. Відомо, що є сильні сторони і в колективному господарюванні, яке вже утвердилося в українському селі. Проте приватне сільське господарство більш відповідне умовам ринкової економічної системи. Тому слід погодитися з думкою переважної більшості

науковців-дослідників, щодо шляхів здійснення аграрної реформи: реформування колективних сільськогосподарських підприємств та розвиток фермерства слід вважати загально визнаними напрямками ринкової трансформації.

Зрозуміло, що нині, в умовах виходу з системної і тривалої кризи при жорсткому фінансовому дефіциті виправданим є пошук простіших, раціональніших і менш затратних форм організації та методів господарювання в АПК, з урахуванням соціальних інтересів і особливостей селянства, а також рівня соціально-економічного розвитку села. Тому виправданим є нині спрямування аграрної реформи на посилення індивідуальних основ – створення сімейно-підсобних господарств у складі КСП, а також фермерства. Однак, як підтвердила практика аграрного господарювання високорозвинутих країн Заходу, віддалені ідеали та еталони ведення майбутнього агровиробництва переважно вимагають укрупнення та значної інтеграції в АПК. А це, знову ж таки, по-новому вплине на зміну, формування та розвиток аграрних відносин.

Що ж стосується сьогоденного етапу розвитку аграрних відносин, то проблемним є поєднання переваг перспективного фермерського господарювання функціонування особистих підсобних госпо-

дарств населення, яке ґрунтується на персоналізації власності, з існуючою великооб'єктною матеріально-технічною базою, що склалася за роки колгоспно-радгоспного господарювання. На нашу думку, основним шляхом вирішення цієї проблеми є подальша кооперація фермерських і селянських господарств і засади оренди. Адже саме оренда дозволяє перебудувати ставлення трудівників до засобів виробництва, продукції і доходів, забезпечує можливість збереження і раціонального використання існуючої матеріально-технічної бази колишніх колгоспів і радгоспів, їх загального землеустрою, землевпорядкування, системи сівозмін і полів. А шлях до нової організаційної структури сільського господарства пролягає через приватизацію колективних господарств і розвиток кооперативних процесів.

Отже, незавершеність аграрної реформи, нинішня кризова ситуація в сільськогосподарському виробництві, катастрофічне зниження родючості землі, незайнятість трудових ресурсів, ускладнення демографічних процесів на селі, свідчать про необхідність докорінного перегляду основ аграрних відносин, з відповідним механізмом їх моніторингу і подальших наукових досліджень.